

Dorota Krystyna Rembiszewska

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

Znaczenie źródeł materiałowych i działań społecznych w procesie rewitalizacji gwar Warmii i Mazur

Współcześnie w Polsce uwidacznia się renesans zainteresowania gwarami. Przybiera on różne formy, najczęściej sprowadzające się do prób rewitalizacji dawnych odmian lokalnych polszczyzny.

W procesie rewitalizacji istotne są działania lokalnych miłośników języka, depozytariuszy gwar.

Pozostaje jednak kwestia, co ma być źródłem, z którego można by czerpać informacje o dawnym systemie gramatyczno-leksykalnym gwar.

Dla obszaru Warmii i Mazur cennym materiałem, dostarczającym danych o miejscowych gwarach, są ankiety Georga Wenkera do Niemieckiego atlasu językowego. Ankiety te, zapisane w latach 60. i 70. dziewiętnastego wieku, potwierdzają charakterystyczne dla tego obszaru cechy fonetyczne, jak mazurzenie, przejście nagłosowego *ja-* w *je-* (Mazury), asynchroniczna wymowa wargowych miękkich (Warmia i Mazury). W zakresie leksyki udokumentowano wyrazy polskie występujące obok zapożyczeń niemieckich, np., m.in. *wurst* – *kielbasa*, *gbur* – *gospodarz*.

Wartość wymienionych ankiet polega także na możliwości geograficznego przedstawienia pewnych elementów gwar, wskazanie zasięgów niektórych zjawisk dzięki gęstej siatce miejscowości, w których zapisano przetłumaczone z języka niemieckiego zdania.

Słowa kluczowe: dialekty polskie, współczesne gwary polskie, źródła gwarowe.

W Polsce, jak wiadomo, od kilkudziesięciu lat następuje w sposób naturalny, związany z rozwojem cywilizacyjnym, zanik gwar. Jednocześnie można zauważyć zainteresowanie gwarami w poszczególnych regionach kraju, w mniejszym lub większym nasileniu. Zainteresowanie to przybiera różne formy, najczęściej sprowadzające się do prób rewitalizacji gwar. Jedną z istotniejszych kwestii staje się wskazanie, co ma być źródłem, z którego można by czerpać informacje o dawnym systemie gramatyczno-leksykalnym danego obszaru. W przypadku odmian terytorialnych polszczyzny, funkcjonujących jako paralelne źródło komunikacji (na przykład gwary na niektórych obszarach Małopolski, Wielkopolski i oczywiście gwary śląskie), nie jest to tak ważki problem – są bowiem czynni użytkownicy gwary. Trudność powstaje, kiedy należy rekonstruować mowę lokalną, szukać dawnych źródeł, opracowań pisanych.

Istotnym czynnikiem wpływającym na odnowienie czy też utrzymanie gwary jest wsparcie instytucjonalne. Dla obszaru Mazur nie wygląda to imponująco. Obecnie działa organizacja pozarządowa stowarzyszenie Związek Mazurski, kierowane przez Roberta Arbatowskiego ze Szczytna. Jak podano w informacji na stronie internetowej: „Związek Mazurski to organizacja założona 1 października 2016 r. Jej celem jest skoordynowane działanie na rzecz ocalenia kultury mazurskiej” (Związek Mazurski, b.d.). Zatem zakres działania jest dość szeroki. Inne stowarzyszenia mazurskie nie mają w swoich zadaniach utrwalania miejscowej gwary.

W jakimś sensie widoczne jest wsparcie samorządowe w jednej z gmin. Gmina Dźwierzuty ogłosiła rok 2021 rokiem mazurskim. W sierpniu 2021 r. odbyło się sympozjum naukowe z udziałem działaczy mazurskich oraz naukowców i naukowców badających gwarę mazurską. Efektem była publikacja *Rok mazurski w gminie Dźwierzuty* (Rok mazurski, 2021).

Formą zaktywizowania miejscowego środowiska do zainteresowania gwarą są także konkursy na gwarę mazurską (*Mazurzymy po kętrzyńsku*), warsztaty.

Należy też wspomnieć, że gwarę mazurską stała się elementem marketingu turystycznego, co bez wątpienia wpływa na przypomnienie istnienia lokalnej odmiany polszczyzny. Na przykład na stronie hotelu Natura Mazur w Warchałach pod Jedwabnem znajduje się zakładka o *gwarze mazurskiej słów kilka* (Natura Mazur, b.d.), restauracja Król Sielaw w Mikołajkach zamieściła *podstronę Gwara mazurska – chcema tu poziedać by kucno nie był[o]* (Gwara mazurska, b.d.).

W ostatnich latach gwarę mazurską stanowi także produkt komercyjny. Na przykład Stowarzyszenie „Mazurska Kosaczewina” z Koczarek oferuje

Usługi w obszarze występów artystycznych ukazujących folklor mazurski, m.in. widowiska obrzędowe w gwarze mazurskiej, takie jak: „Plon-czyli dożynki na Mazurach” i „Wesele mazurskie” według

Karola Małłka oraz „Mazurska Palinocka” i „Kiszenie kapusty” według własnych scenariuszy.

Cena 1 600 zł plus koszty dojazdu w obie strony (Widowisko w gwarze mazurskiej, b.d.).

Ważnym elementem w procesie rewitalizacji odgrywają media internetowe. To istotne miejsce w dyskusji nad sposobami przywrócenia funkcjonowania gwar na co dzień, nad upowszechnianiem wiedzy na ich temat. Oczywiście tego typu wymiana myśli najczęściej nie ma charakteru naukowego, ale stanowi przykład bieżącej interakcji na zjawiska językowe. To właśnie internet staje się najbardziej nośnym przekaznikiem.

Bez trudu znajdziemy strony internetowe prowadzone przez czynnych użytkowników gwary mazurskiej, na których można podzielić się wiedzą i własnym doświadczeniem w obcowaniu z gwarą. Tu można by podać przykład strony na Facebooku pod tytułem *Ů nájú we Scyŋnie gádajó*, prowadzonej przez Roberta Arbatowskiego (*Ů nájú we Scyŋnie gádajó*, b.d.). Każdy wpis to jeden wyraz lub związek wyrazowy występujący w gwarze mazurskiej Szczytna i okolic. Czasami pojawiają się komentarze czytelników z uściśleniem znaczenia lub propozycją innego zapisu. Strona nie ma zbyt wielu odbiorców (ponad 600 obserwujących – stan na 28 lipca 2024 r.).

Większy zasięg ma inna strona na Facebooku (5 800 obserwujących – stan na 30 maja 2024 r.) *Mazurskie słówko na dziś* (Mazurskie słówko, b.d.). Znajdują się tam posty m.in. pokazujące działalność, jak określono w jednej z informacji, „rewitalizatora mowy mazurskiej” Piotra Szatkowskiego (Mazurskie słówko, b.d.). Na stronie *Mazurskie słówko na dziś* zawiązała się prywatna grupa *Mazurskie słówko, czyli dyskusje o gádce i nie tylko*, do której należą 403 osoby (stan na 30 maja 2024 r.). W czerwcu 2024 r. prowadzący tę stronę zapowiedział, że pracuje na konwerterem polsko-mazurskim.

Piotr Szatkowski – językoznawca, doktor nauk humanistycznych, autor rozprawy doktorskiej *Relacje potomków przedwojennych mieszkańców Mazur jako znikające świadectwo dawnego polsko-niemieckiego pogranicza. Perspektywa socjolingwistyczna*, obronionej w 2023 r. w Instytucie Slawistyki PAN – prowadzi liczne prelekcje, warsztaty. M.in. w 2024 r. w Mikołajkach wygłosił cykl wykładów *Mazury od podszewki*. Za jego sprawą ukazało się kilka numerów czasopisma „Céch – Mazurski Cejtunek”, którego celem było zainteresowanie tekstami zapisanymi gwarą. Na początku 2025 r. ma się ukazać „Cejtunek. Biuletyn Spraw Mazurskich”. P. Szatkowski, zapewne kierowany postulatami standaryzacyjnymi, przełożył *Małego Księcia* (Szatkowski, 2018), co wydaje się dość karkołomnym przedsięwzięciem z punktu widzenia zasobu środków literackich funkcjonujących w gwarze. P. Szatkowski jest także autorem elementarza mazurskiego (Szatkowski, 2019).

Ten młody badacz, na stronie *Mazurskie słówko na dziś*, komentując tekst Doroty Rembiszewskiej *Zmierz bezpowrotnie. O gwarze mazurskiej we współczesnych nieprofesjonalnych słownikach gwarowych* (Rembiszewska, 2020), w którym autorka wyraziła wątpliwość w sens tworzenia amatorskich słowniczków, bez wsparcia profesjonalistów, stwierdził m.in.:

W moim odczuciu tego typu projekty mają na celu przede wszystkim budowanie powszechnej świadomości Mazurów i nowych mieszkańców regionu, a także utrwalenie (choć nieprofesjonalne) odchodzące w niepamięć wiedzy. Choć przykro to stwierdzić, naukowe artykuły i słowniki są dla przeciętnego czytelnika zwyczajnie niejasne, nieatrakcyjne i niezrozumiałe. Występuje konieczność „przełożenia” wiedzy naukowej na popularyzatorską. Stąd też pewna część hasel inspirowana jest m.in. „Słownikiem gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur”, ujętym w bibliografii, ponieważ ten doskonały i profesjonalny zasób wiedzy nie znajduje dostatecznego uznania u czytelnika zainteresowanego regionalizmem mazurskim (Szatkowski, 2020).

Ta istotna uwaga staje się postulatem dla profesjonalistów, aby gruntowną wiedzę przekuć na twór zrozumiałą dla przeciętnego odbiorcy, co jak wiadomo, nie jest zadaniem łatwym.

Jeśli chodzi o Warmię, można wskazać liczne działania zmierzające do rewitalizacji gwar, które nie mają jednak formalnego umocowania w stowarzyszeniach, instytucjach skoncentrowanych tylko na kwestiach dziedzictwa językowego.

Tutaj skupiono się formalnym usankcjonowaniu gwary warmińskiej. Efektem tego jest wpisanie w 2016 r. gwary warmińskiej na listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego (Gwara warmińska, 2016). Lokalna Organizacja Turystyczna Stowarzyszenie „Dom Warmiński” wykazuje się dużą aktywnością. To właśnie „Dom Warmiński” wydał *Elementarz gwary warmińskiej* Edwarda Cyfusa i Izabeli Lewandowskiej, początkowo w trzech częściach (Cyfus & Lewandowska, 2012, 2014a, 2014b), kolejne wydania są w jednym woluminie (Cyfus & Lewandowska, 2017). Rezultatem prac nad propagowaniem gwary warmińskiej było opublikowanie w 2020 r. *Słownika gwary warmińskiej. Miniwersja dla każdego* (Cyfus i in., 2020). W słowniku znajduje się QR code, za pomocą którego możemy uruchomić wersję audio.

W Polskim Radiu Olsztyn w audycji *Bezbłądnik językowy*, prowadzonej przez Annę Minkiewicz-Zarembę, dość często poruszana jest tematyka gwarowa (Bezbłądnik językowy, b.d.).

Zatem, jak widać, różnorodne przedsięwzięcia obejmujące podtrzymywanie lub wskrzeszenie gwar na terenach byłych Prus Wschodnich. Należy przy tym zauważyć, że są to działania oddolne, najczęściej podejmowane

przez nieprofesjonalistów. Proces rewitalizacji gwar jest nierzadko związany z aktywnościami związanymi z podtrzymywaniem lokalnej tożsamości.

Wraca tu więc kwestia, zasygnalizowana już w związku z gwarami mazurskimi, jak specjaliści, dialektolodzy mogą wspierać tego typu inicjatywy. Językoznawcy, niemający właściwie żadnych narzędzi do wpływania na lokalnych rewitalizatorów, mogą jedynie podsuwać wiarygodne źródła materiałowe, konsultować poprawność publikowanych tekstów, zasiadać w komisjach konkursów na gwarę.

Jeśli chodzi o źródła gwarowe z omawianego terenu, najczęściej wskazuje się *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* (SGOWM). To niedokończone dzieło – dotychczas wydano 9 tomów, ale jak już wspomniano, publikacja ta, choć dobrze znana gronu regionalistów i osób amatorsko zajmujących się gwarą, nie cieszy się zbyt dużą popularnością ze względu na swój profesjonalny, naukowy (a przez to hermetyczny) charakter.

Mało spopularyzowanym źródłem są wymienione we wstępie ankiety do Niemieckiego atlasu niemieckiego (Mitzka & Schmitt, 1951–1980; także Wenkerbogen, b.d.) ułożone przez Georga Wenkera. Celem badań prowadzonych w latach 1877–1887 było przedstawienie zróżnicowania dialektalnego, w tym ukazanie różnic fonetycznych w gwarach niemieckich. Natomiast materiał z Prus Wschodnich (z gwarami języków słowiańskich i bałtyckich), a także Kaszub, Śląska miał marginalne znaczenie dla pomysłodawcy *Atlasu*.

Jedną stronę kwestionariusza wypełniało 40 zdań do tłumaczenia – w języku niemieckim (np. zd. 6, 8), a na drugiej znajdowały się dodatkowe pytania o system fonetyczny, a także o stroje ludowe, o zwyczaje, o rozkład domu, o przyzwyczajenia żywieniowe. Wenker jednak zaznaczył, że najważniejsze pozostaje tłumaczenie jako sprawa podstawowa.

Dla badaczy gwar polskich kwestionariusze marburskiego bibliotekarza mają nieprzecenioną wartość, choć z pewnymi zastrzeżeniami. Prowincjonalnym pedagogom zapewne zależało na jak najlepszym zaprezentowaniu się władzom zwierzchnim przez dobre wykonanie zadania. W zapisanych zdaniach wyraźnie zaznacza się tendencja do posługiwania się językiem literackim, m.in. w warstwie brzmieniowej. Stąd pewnie bierze się ignorowanie niektórych odmian fonetycznych. Jednak zapisy nauczycieli należy traktować jako wiarygodne źródło cech gwarowych, bo zostały one utrwalone w miejscu, gdzie na co dzień posługiwano się właśnie tą, a nie inną lokalną odmianą polszczyzny. Przy tym nie można zapominać, że tłumaczący zdania mogli być biernymi użytkownikami miejscowej gwary (o czym świadczy miejsce urodzenia wskazane w metryczce) i jeśli jakąś osobliwość fonetyczną lub leksykalną zauważali, to zasygnalizowali ją prawidłowo (może nie zawsze przez jednoznaczny zapis).

Tłumaczenia zdań na miejscową gwarę z obszaru Mazur, Warmii i terenów sąsiednich są bogato reprezentowane. Po polsku zapisano z ówczesnego z powiatu węgorzewskiego – 1 ankietę, gołdapskiego – 2, działdowskiego – 7, reszelskiego – 10, brodnickiego – 13, oleckiego – 19, giżyckiego – 27, mrągowskiego – 35, piskiego – 41, olsztyńskiego – 50, lubawskiego – 52, nidzickiego – 54, ełckiego – 60, ostródzkiego – 60, szczycieńskiego – 106.

Wśród ankiet wypełnianych po polsku znajdują się takie, które zapisano we wsiach obecnie nieistniejących. Dla przykładu można tu wymienić miejscowości z powiatów wschodnich i środkowych Mazur, na terenie obecnej gminy Pisz (Worobiec, 2022): Schiast (Szast), Dziadowen (Dziadowo), Lipnicken (Lipniki); gminy Biała Piska: Ossranken (Glombowsken, później Osranki, Głębowskie); gminy Orzysz: Lipinsken (od 1935 r. Seebrücken, później Lipińskie), gminy Prostki: Hellmahnen (Choczołki / Helmany), gminy Wielbark: Wolka (Wólka Wielbarska) (por. Rembiszewska & Siatkowski, 2024).

Odwołując się omawianego materiału, można sporządzić rejestr istotnych cech, ze szczegółową lokalizacją, które mogą być wykorzystywane przez rewitalizatorów w pisaniu tekstów stylizowanych na gwarę mazurską lub warmińską. Celowo używam sformułowania teksty stylizowane na gwarę, a nie gwarowe, bo autorami tekstów nie są czynni użytkownicy gwary. Nie sposób przecież współcześnie przywołać dawne frazy, oddać całe bogactwo kultury duchowej wsi, określonej mentalności, która kształtowała się w takich, a nie innych warunkach socjalnych, gospodarczych, politycznych.

Jednocześnie, przegląd postaci fonetycznych, cech morfologicznych, zbiorów leksyki z tak zagęszczonej siatki punktów daje możliwość wyboru najbardziej reprezentatywnych form w poszczególnych zespołach gwarowych, nie zapominając wielowariantowości. Przy działaniach standaryzacyjnych ma to niebagatelne znaczenie.

Jeśli na przykład weźmiemy do analizy ankiety z południowej Warmii (powiat olsztyński), to znajdziemy udokumentowane przykłady północnopolskiego przejście *ja- w je-, ra- w re-*, np. *jebluszkamy* (57 094, 57 282–57 285, 53 659), *jebkamy* 57 275, 57 276), *jebkoma* (57 281); *zrena* (57 275, 57 277 / 57 278, 57 034) oraz formy ogólnopolskie.

Na wymienionym terenie bogato jest reprezentowana asynchroniczna wymowa spółgłosek wargowych miękkich, w różnych stopniach realizacji. Spółgłoska *bi* bywa realizowana dwuelementowo: *b + ź*, np. *kobziety* (np. 57 161, 57 163, 56 976) *zrobźul* (np. 57 090, 57 161, 57 266). Pod wpływem języka niemieckiego (gdzie nie ma opozycji dźwięczna – bezdźwięczna, tylko słaba – mocna) zapisano *b + ś*, np. *tobśie* (57 077). W kilku ankietach pojawiły się zapisy *z j*, np.: *zrobjć* (57 279), *zrobjły* (57 279), *kobjeti* (57 077). Również przy *pi* miękkim są zapisy spirantu dźwięcznego, zamiast spodziewanego bezdźwięcznego, np. *pieć* ‘piec’ (57 274), *wypjć* ‘wypić’ (57 274), *pźekne* ‘piękne’ (57 274).

Miękkie *m* jest realizowane często bez elementu wargowego, jako *ź*: *mo-żuła, pozie, poziedać*.

Oprócz wymienionych przykładów mamy także zapisy wskazujące na realizację synchroniczną spółgłosek wargowych miękkich, co może wskazywać na niejednorodność wymowy tych spółgłosek lub dążenie zapisujących do oddania form bliskich odmianie literackiej polszczyzny.

Zaledwie w kilku ankietach z tego obszaru znalazło się potwierdzenie cechy uznawanej za znamienne dla Warmii zachodniej – wymowa typu *gajsi* ‘gęsi’ (por. Ściebora, 1971, s. 21): *gajsi* (57 078, 57 264), *Gaisi* (57 076), jednak stanowi to niezbity dowód występowanie tej ograniczonej terytorialnie cechy.

W zakresie leksyki ankiety Wenkera nie są zbyt bogatym źródłem, gdyż rejestr wyrazów ograniczony jest do tłumaczenia konkretnych 40 zdań. Jednakże skartografowanie niektórych leksemów wyraźnie pokazuje przewagę tych, a nie innych wyrazów. Wyrazistymi przykładami są nazwy *kielbasa* i *gospodarz*. Wyraz *wurst* miała niemalże powszechny zasięg na Warmii i Mazurach, chociaż widać na całym obszarze wyraźny wpływ ogólnopolskiego wyrazu *kielbasa* (por. Rembiszewska, 2010, mapa *Kielbasa*). W odniesieniu do drugiego desygnatu można dostrzec wyraźną przewagę wyrazu *gbur*, z którą konkuruje ogólnopolski *gospodarz* (por. Rembiszewska, 2010, mapa *Gbur*). Wyraz *gbur* jest dawną pożyczką niemiecką, ze średnio-wysokoniemieckiego *gebür, gebüre* ‘sąsiad; chłop; prostak’; w średnio-dolnoniemieckim poświadczono postać *gebür*. O dawności świadczy postać ze średnio-wysokoniemieckim monoftongiem [u:], który w nowo-wysokoniemieckim przekształcił się w dyftong [au].

Poza materiałem językowym cenne są komentarze zamieszczane na drugiej stronie ankiet. Lektura tych komentarzy pozwala stwierdzić, że we wschodnich i środkowych Mazurach w drugiej połowie XIX wieku podstawowym kodem komunikacyjnym była gwara mazurska.

W jednej z ankiet z pow. mrągowskiego wypełniający pokusił się o charakterystykę mieszkańców:

Mężczyźni noszą ubrania z samodziātu! Kobiety stroją się według miastowej mody. Poza tym mieszkańcy to dobrzy ludzie, żyją zgodnie, są pracowici, w niedzielę chodzą pilnie do kościoła, są posłuszni władzy, chętnie posyłają dzieci do szkoły i cieszą się, że są one nauczane w języku niemieckim (57 116).

W innej, również z powiatu mrągowskiego, zapisano:

W zimowe wieczory starzy i młodzi mężczyźni spędzają czas przy wódce w karczmie. Picie wódki ponad miarę występuje także wśród kobiet, a nawet dzieci, stąd też dominuje niechęć do pracy i wielka bieda (57 295).

Szczegółowa ekscerpcja ankiet Wenkera z obszaru Mazur, Warmii i terenów sąsiednich bez wątpienia dostarcza cennego materiału, który może stanowić dobre źródło porównań, konfrontacji, ekspozycji przewagi jednych form gwarowych nad drugimi. Całościowe potraktowanie wymienionego terenu daje interesujący obraz gwar polskich w XIX wieku w Prusach Wschodnich i pozwala na dość dokładną rekonstrukcję tych archaicznych gwar.

Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że warmińskieankiety mogą być znakomitym źródłem informacji gwarowych do kart pracy, zbiorów zadań wykorzystywanych w działaniach rewitalizacyjnych. Umiejętne czerpanie z wiedzy dialektologów zapewne przyniesie popularyzatorom gwary wymierne korzyści i umożliwi stworzenie na odpowiednim poziomie projektów zmierzających do odrodzenia się poszczególnych gwar lub ich podtrzymania choćby w szczątkowej formie.

Cytowaneankiety do Niemieckiego atlasu językowego:

- 53 659 Dietrichswalde (Gietrzwałd, gm. Gietrzwałd, pow. olsztyński)
- 56 976 Stabigotten (Stawiguda, gm. Stawiguda, pow. olsztyński)
- 57 034 Neu Kaletka (Nowa Kaletka, gm. Purda, pow. olsztyński)
- 57 076 Deuthen (Dajtki, obecnie część Olsztyna)
- 57 077 Allenstein (Olsztyn)
- 57 078 (Myki, gm. Dywity, pow. olsztyński)
- 57 090 Nerwigk (Nerwik, gm. Purda, pow. olsztyński)
- 57 094 Raschung (Rasząg, gm. Biskupiec, pow. olsztyński)
- 57 116 Lubiewen (1938–1945 Grünbruch) (Lubiewo, gm. Mikołajki, pow. mrągowski)
- 57 161 Alt Maertinsdorf (Marcinkowo, gm. Purda, pow. olsztyński)
- 57 163 Preylowen (Prejłowo, gm. Purda, pow. olsztyński)
- 57 264 Diwitten (Dywity, gm. Dywity, pow. olsztyński)
- 57 266 Groß Damerau (Dąbrówka Wielka, gm. Dywity, pow. olsztyński)
- 57 274 Willims (Wilimy, gm. Biskupiec, pow. olsztyński)
- 57 275 Rothfliess (Czerwonka, gm. Biskupiec, pow. olsztyński)
- 57 276 Rochlack (Rukławki, gm. Biskupiec, pow. olsztyński)
- 57 277 / 57 278 (Rydbach [Ridbach] (Rzeck, gm. Biskupiec, pow. olsztyński)
- 57 279 Wengoien (Węgój, gm. Biskupiec, pow. olsztyński)
- 57 281 Bredinken (Bredynki (dawniej Bredynek), gm. Biskupiec, pow. olsztyński)
- 57 282 / 57 285 Stanislewo (Stanclewo, gm. Biskupiec, pow. olsztyński)
- 57 295 Talten (Tałty, gm. Mikołajki, pow. mrągowski)

BIBLIOGRAFIA

- Bezbłądnik językowy. (b.d.). <https://radioolsztyn.pl/czym-jest-gwara-warminska/01737080>, <https://radioolsztyn.pl/gwara-mazurska-posluchaj-audycji-bezblednik-jezykowy/01754898>
- Cyfus, E., & Lewandowska, I. (2012). *Elementarz gwary warmińskiej. Rodzina, dom z zagrodą*. Lokalna Grupa Stowarzyszenie „Południowa Warmia”.
- Cyfus, E., & Lewandowska, I. (2014a). *Elementarz gwary warmińskiej. Cztery pory roku*. Lokalna Grupa Stowarzyszenie „Południowa Warmia”.
- Cyfus, E., & Lewandowska, I. (2014b). *Elementarz gwary warmińskiej. Wierzenia, zwyczaje i obrzędy*. Lokalna Grupa Stowarzyszenie „Południowa Warmia”.
- Cyfus, E., & Lewandowska, I. (2017). *Elementarz gwary warmińskiej*. Pracownia Wydawnicza Elset.
- Cyfus, E., Ruch, Ł., & Lewandowska, I. (2020). *Słownik gwary warmińskiej. Miniwersja dla każdego*. Pracownia Wydawnicza Elset.
- Gwara mazurska. (b.d.). https://kroslaw.pl/gwara-mazurska/?hotrevent=hotres_step1
- Gwara warmińska na liście niematerialnego dziedzictwa kulturowego. (2016, maj 2). <https://dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/gwara-warminska-na-liscie-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego>
- Mazurskie słówko (b.d.). Facebook. <https://www.facebook.com/po.mazursku/mentions>.
- Mitzka, W., & Schmitt, L. E. (1951–1980). *Deutscher Wortatlas* (T. 1–21). Wilhelm Schmitz Verlag.
- Natura Mazur. (b.d.). <https://naturamazur.pl/hotel/aktualnosci/o-gwarze-mazurskiej-slow-kilka>
- Rembiszewska, D. K. (2010). Siła wurstu brakuje białka i gbur? o niektórych wyrazach w XIX-wiecznych materiałach Georga Wenkera z obszaru Mazur, Warmii i Ostródzkiego. *Rozprawy Komisji Językowej*, 55, 195–211.
- Rembiszewska, D. K. (2020). „Zmierch bezpowrotny”? o gwarze mazurskiej we współczesnych nieprofesjonalnych słownikach gwarowych. *Poradnik Językowy*, 3, 83–93. <http://www.poradnikjezykowy.uw.edu.pl/numery/numer.php?nr=3&rok=2020>.
- Rembiszewska, D. K., & Siatkowski, J. (2024). *Pogranicze Dziewiętnastowieczne materiały gwarowe z obszaru Warmii, Mazur i terenów sąsiednich* (Cz. 1). Instytut Slawistyki PAN.
- Rok mazurski w gminie Dźwierzuty. (2021). https://gminadzierzuty.pl/Common/pobierzPlik/id/367/module_short/news/obj_id/675/culture/pl/version/pub.html
- SGOWM – Stamirowska Z. i in. (Red.). *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur (1987–2023)*. (T. 1–9). Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Szatkowski, P. (2018). *Małi Princ: z céchunkäni ôt ûsadnikä / Antoine de Saint-Exupéry ; na mazurskò gádkie przesadziul Psioter ôt Sziatków*. Mazurski Céch.

- Szatkowski, P. (2019). *Mazurski febel abo mazurska fibla, czyli elementarz mowy mazurskiej*. Elckie Centrum Kultury.
- Szatkowski, P. (2020, lipiec 2). *Mazurskie słówko na dziś*. Pobrano 12 maja 2024 r. z <https://www.facebook.com/po.mazursku>.
- Ściebora, A. (1971). Wymowa samogłosek nosowych w gwarach warmińsko-mazurskich. *Prace Filologiczne*, 21, 5–49.
- Ů nájú we Scyŋnie gádajó, (b.d.). Facebook. <https://www.facebook.com/profile.php?id=100063371791101>
- Wenkerbogen. (b.d.). *Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas*. <https://regional-sprache.de/wenkerbogen.aspx>
- Widowisko w gwarze mazurskiej. (b.d.). Targes. Pl. <https://www.targes.pl/uslugi/106,widowisko-w-gwarze-mazurskiej>
- Związek Mazurski. (b. d.). Facebook. <https://www.facebook.com/ZwiazekMazurski>.

The Importance of Material Sources and Social Activities in the Revitalisation Process of the Dialects of Warmia and Mazury

A renewed interest in dialects is currently evident in Poland, often manifesting as efforts to revitalise old local varieties of Polish. The role of local language enthusiasts, who serve as keepers of dialect knowledge, is essential in this revitalisation process. However, a question arises: what sources should provide information on the historical grammatical and lexical systems of these dialects?

For the Warmia and Mazury regions, Georg Wenker's questionnaires for the German Language Atlas offer valuable insights into local dialects. Collected in the 1860s and 1870s, these surveys document phonetic features specific to the region, such as slang-like intonations, the transition of initial „ja-” to „je-” in Masuria, and the asynchronous pronunciation of soft labials in both Warmia and Masuria. Lexically, Polish terms alongside German borrowings were noted, such as *wurst* (kielbasa) and *gbur* (host). The surveys are also valuable for mapping dialectal elements geographically, allowing for an analysis of the distribution of certain phenomena due to the dense network of localities where German sentences were translated.

Keywords: Polish dialects, contemporary Polish dialects, dialect sources.